

ka Smolianchuk ukázal, že hlavní složkou běloruské národní ideje byla především etnokulturní a občanská varianta národní ideologie, ovšem absence účinného mechanismu její translace dospěla k porážce běloruské národní státnosti (Běloruské lidové republiky) v roce 1918 a způsobilo odlišnost „běloruského modelu“ nacionalismu od jiných modelů střední a východní Evropy.

Na důležitost ekonomických faktorů a aspektu modernizace v procesech národního obrození poukázal ve svém referátu doc. Andrej Kishtymov, PhD. z Vysoké školy parlamentarismu a podnikání v Minsku.

Zvláště zajímavým byl však podle mého názoru referát doc. Siarheje Toktě, CSc. ze Státní Univerzity Janky Kupaly v Grodnu, ve kterém rozebral běloruské národního hnutí v jeho sociálně kulturním aspektu a poukázal na řadu faktorů, které nedovolují pokládat dynamiku běloruského obrození za opožděnou a zpomalenou v porovnání s jinými národy střední a východní Evropy.

Prof. Ryszard Radzik, PhD. z Institutu Sociologie UMCS v Lublinu podtrhl, že rozdíly mezi českým a běloruským národním hnutím byly zásadní, a to jak z hlediska jejich průběhů, tak i z hlediska jejich konečného výsledku.

Velmi vysokou badatelskou a vědeckou úroveň se vyznačovaly příspěvky účastníků lingvistické sekce konference, například, studie doc. PhDr. Hany Gladkove, CSc. z Karlovy Univerzity, doc. Siarheje Zaprudského, PhD. z Běloruské státní univerzity v Minsku a jiné.

Vědecká spolupráce během konference zajistila mezinárodní výměnu zkušeností v dané problematice a možnost provedení otevřené vědecké diskuse, což přispělo k šíření tématu konference a další mezinárodní odborné spolupráci.

BĚLORUSKÁ NÁRODNÍ IDEA NA ZAČÁTKU 20. STOLETÍ

Alexandr Smoliančuk (Běloruská vysoká škola práva, Grodno)

Summary:

Formation of the modern Byelorussian nation fits into a context of analogous processes of those Central European nations not having their own statehood, that entered the “period of nationalisms” (the end of 18th until the beginning of 20th century). In this case, national formation was accomplished through national movements seeking cultural and social emancipation. Disintegration of primordial multiethnic societies and disintegration of large states results in creation of ethnocultural nations which Miroslav Hroch calls “small European nations”. They were formed primarily as culturally centrist societies. Naturally, the “Byelorussian case” has its peculiarities. Heart of the matter is not that Byelorussians did not have their own statehood throughout almost the entire 20th century or that the term “national” does not describe the modern Byelorussian state, at all.

Proces formování moderního běloruského národa zapadá do kontextu analogických procesů u těch národů Střední Evropy, které vstupovaly do období „nacionalismů“ (konec 18. – začátek 20. st.), aniž by měly vlastní státnost. V daném případě se formování národa odehrávalo cestami národních hnutí, které usilovaly o kulturní a sociální emancipaci. Jako výsledek dezintegrací prvotních multi-etnických společností a rozpadu velkých států vznikaly etnokulturní národy, které Miroslav Hroch nazval „malými evropskými národy“¹. Formovaly se především jako kulturně centristické společnosti. Ovšem „běloruský případ“ má své zvláštnosti. Podstata věci není dokonce ani v tom, že Bělorusové v průběhu téměř celého 20. st. neměli vlastní státnost a moderní běloruský stát se vůbec

¹ Miroslaw Hroch, *Male narody Europy*, Wrocław-Warszawa-Kraków 2003

nehodí pod pojem „národní“. Události politických dějin Běloruska 20.st. vyvolávají pochybnosti dokonce o tom, že se moderní běloruská národnost zformovala jako kulturně centristická společnost.

Při vysvětlení běloruské specifčnosti se obvykle hodně mluví o tragických válečných dějinách národa, který se ocitl na pomezí různých civilizací, uvádějí se výsledky asimilačních procesů (rusifikace a polonizace), jež způsobily ztrátu kulturní a politické elity a konečně se hovoří o výsledcích konfesního rozštěpení Bělorusů (pravoslaví a katolictví) atd. Jsou to bezesporu důležité faktory. Jsou ovšem rozhodující? Pozitivní odpověď na tuto otázku je vyvolána pocitem předurčenosti, politického neúspěchu národního hnutí začátku 20. st. a bezperspektivnosti snah všech jeho účastníků.

Zřeknout se historického determinismu nás v tomto případě nutí obeznamenost s dějinami národních hnutí s Bělorusy sousedících národů – Poláků a Litevců. Hledání příčin „běloruského neúspěchu“ potřebuje hluboký rozbor procesů národně kulturního Obrození začátku 20. st. a činnosti jeho vůdců Ivana a Antona Luckevičů, Václava Lastovského, Václava Ivanovského, Alexandra Vlasova, Romana Skirmunta a jiných. Je velmi důležité pochopit zvláštnosti běloruského hnutí vycházející z jeho vnitřního stavu².

Cílem daného příspěvku je rozbor běloruské národní ideje začátku 20.st. a mechanismů její translace. V tomto případě je běloruská idea pojímána jako idea existence právě BĚLORUSKÉHO národa³. Jaké byly základní složky běloruské národní ideje? Existoval účinný mechanismus její translace?

První pokus formulování běloruské národní ideje v 20. st. byl spojen s činností Běloruského socialistického shromáždění (BSH). Shromáždění vzniklo v zimě r.r. 1902–1903 jako svérázný politický klub a během revolucí let 1905–1907 se stalo politickou stranou. Byla to socialistická strana narodnického směru. V programu r. 1903 se nazývalo Shromáždění „sociálně politickou organizací běloruského lidu“ a nerozlišovalo rolníky a pracující. Požadovalo „co největší svobodu“ pro všechny národy Ruska⁴. Během 2. sjezdu (1906) se BSH sebedefinovalo už jako strana „pracující chudiny Běloruského kraje bez rozdílu národností“. Byla prohlašována nutnost politické autonomie se sněmem ve Vilnu a úplnost kulturně národních práv všech národů kraje.

² Úspěšní badatelé v tomto směru jsou V. Rudovič, S. Tokst, P. Tereškovič, O. Latyszczonak, E. Mirownicz, R. Radzik a jiní

³ Budu používat definici, kterou v r. 1994 nabídnul O. Latyszczonak (Алег Латышонак. *Беларуская нацыянальная ідэя*, in: *Свіцязь*, Гродно 1994. № 2, с. 30)

⁴ М.Біч, В.Яноўская, С.Рудобіч і інш.: *Гісторыя Беларусі. У шасці тамах*. Том 4. Беларусь у складзе Расійскай імперыі (канец 18 – пачатак 19 ст.), Мінск 2005, с. 311.

Právě BSH navrhlo první variantu běloruské národní ideje, která byla prezentována na stránkách novin „Naša Doliya“. V programovém článku prvního čísla (1. září r. 1906) slibovala redakce bojovat o obrození Běloruska, které se chápalo v rámci socialistické doktríny narodnického typu, a také za sociální a národní svobodu atd. Upřednostňovaly se otázky třídního zápasu. Běloruská idea se fakticky zrozovala jako idea sociálního osvobození chudiny běloruského kraje vůči útlaku ruského carizmu a vrchnosti. Ústřední místo v ní patřilo požadavku sociální rovnosti. Národní prvek této ideje byl chápán spíše jako prostředek mobilizace běloruského rolnictva pro politický zápas.

Pokus formulování socialistické varianty národní ideje se ovšem nerozvinul. Sociální radikalismus „Naši Doli“ měl za následek konfiskaci čtyř ze šesti čísel novin a jejich následné zavření v lednu r. 1907. Zároveň se činnost BSH stávala méně patrnou. Na jaře r. 1907 Shromáždění fakticky mizí z politického jeviště. Likvidace BSH způsobila ztrátu politického kontaktu s obyvatelstvem. Zároveň pokus o spojení národní ideje s doktrínou socialismu zůstal vlastnictvím jen části politické elity.

Redakce „Naši Doli“ se rozdělila ještě před jejím zavřením. Část zaměstnanců (včetně bratrů Luckevičů) přestoupila na liberálnější pozici a doufali ve využití politických změn, které přinesla revoluce let 1905–1907. Stali se iniciátory edice týdeníku „Naša Niva“ (1906–1915), který byl během 9 let centrem běloruského národního hnutí. V redakčním článku prvního čísla slibovali čtenářům jeho zakladatelé „sloužit celému utlačovanému běloruskému lidu“, nazývali svůj týdeník novinami „všech Bělorusů a všech těch, kdo s nimi soucítí“ a usilovali zároveň o to, „aby všichni Bělorusové, kteří nevědí, kým jsou, pochopili, že jsou Bělorusové“.

Nejdůležitější místo v „našenivském“ variantu běloruské ideje patřilo kulturní složce a především osudům národního jazyka. Jeden ze stálých autorů novin Mečislav Bobrovič navrhnul následující definici národa: „Národ tvoří lidé, kteří mluví v jednom jazyce a cítí spojení mezi sebou; uznávají daný jazyk nebo kulturu“⁵.

Noviny usilovaly o zvýšení prestiže běloruštiny zmínkami o tom, že ve Velkoknížectví Litevském měla bělorušтина status státního jazyka⁶. Autoři rozvíjeli ideu posvátnosti vlastního jazyka pro každého Bělora, nabádali k jeho respektu a ochraně, vyslovovali víru v úspěch běloruského hnutí. Naše Niva požadovala výuku Božího Zákona vedenou v mateřštině a jeho vnesení do chrámů

⁵ Лявон Гмырак [Мечислав Бобровиц], *Творы*, Мінск 1992, с. 133

⁶ *Наша Нива*, 1908 № 20

nebo kostelů jako pomocného jazyka při mši⁷. Noviny pravidelně informovaly o nových běloruských knihách a především o tisku učebnic. Na stránkách „Naši Nivy“ se rozvíjely lexikální a gramatické normy literárního jazyka. Ne náhodou nazval historik Zachar Šybeka „Našu Nivu“ „lingvistickou akademií“⁸.

Velkou pozornost věnovala „Naša Niva“ takovému důležitému prvku národní ideje jakým je historická paměť. Ideologové běloruského hnutí si uvědomovali, že uvědomění si zvláštní běloruské národní cesty Bělorusy a jejich sousedy je určitou zárukou toho, že se národ stane subjektem politického a kulturního života dobové Evropy. V r. 1910 byly na stránkách „Naši Nivy“ publikovány „Krátké dějiny Běloruska“ Václava Lastovského. Byly to především dějiny běloruské státnosti, za jejíž začátek pokládal autor Polocké knížectví – „nejstarší a nejmocnější ze všech běloruských knížectví“. Lastovský podtrhával demokratické tendence politického života Polocka. Podle jeho názoru uspořádání s hlavní radou v nejstarších běloruských knížectvích znamenalo, že „ve skutečnosti knížectví řídil lid a ne kníže“⁹. Konec doby „lidového vládnutí“ nadešel v období Velkoknížectví Litevského.

Následné dějiny vykládal Lastovský převážně v rámci koncepce „dvou nepřátel“ – polského a „moskevského“. Podle jeho názoru se vždy na sebe nevražící Polsko a „Moskva“ sjednotily na základě zničení Velkoknížectví Litevského. Vojenská agrese „Moskvy“ způsobovala expanzionistické nároky Polska. S touto agresí spojuje autor sjednání Lublinské unie (1569) mezi Velkoknížectví Litevským a Polskem, kterou hodnotí jako politickou smrt Velkoknížectví¹⁰.

Tuto „smrt“ způsobila podle autora „polonizace“ horní vrstvy běloruské společnosti během 16.–18. st. Je pravda, že v tomto procesu spatřoval Lastovský spíše sebezolonizaci, než výsledek polské národní politiky. Odsuzoval šlechtu, která „nechává být vše vlastní, běloruské a zapomíná na národní zájmy, místo kterých nahrazují zájmy třídní“¹¹. V závěrečné kapitole knihy odhalil Václav Lastovský protiběloruskou podstatu politiky ruské vlády. Poukázal na to, že po porážce povstání r. 1863 se začalo ničení všeho toho, co neodpovídalo „velkoruským“ standartám života.

Fakticky byly „Krátké dějiny...“ pokusem ideologů hnutí přesvědčit Bělorusy o pospolitosti vlastního historického osudu. Nehledě na převahu koncepce

„dvou nepřátel“ se Lastovský stal prvním badatelem, který se pokusil ukázat vlastní běloruský přínos do dějin. Poprvé se Bělorusové charakterizovali jako národ, který rozhodoval o osudu běloruského kraje.

„Naše Niva“ tak aktivně šířila etnokulturní variantu národní ideologie, v níž centrální místo patřilo idejím zachování a rozvoje vlastního jazyka, formování běloruského historického vědomí. Zároveň charakteristickým rysem publikací „Naši Nivy“ bylo odsuzování veškerého šovinismu včetně běloruského. Na stránkách novin se například tvrdilo, že nenávidět Poláky za to, že jsou Poláci a Rusy za to, že jsou Rusové může pouze psychicky nemocný nebo falešným patriotismem zaslepený člověk¹². Budoucnost Běloruska se spojovala s kulturně národní autonomností.

V porovnání s „Naši Dolej“ byla oblast šíření „Naši Nivy“ mnohem významnější. Noviny vycházely s nákladem téměř 4,5 tisíc výtisků. Větší náklad neumožňovaly finanční prostředky. Čtenáři si je obvykle předávali z ruky do ruky. Do r. 1912 byly vydávány noviny v azbuce a latinice, aby tak byly přístupné pro Bělorusy katolické i pravoslavné konfese. Později bylo nutno se omezit pouze na azbuku. „Naše Niva“ měla více než tři tisíce respondentů ve městech a vesnicích. Tyto noviny sehrály velkou úlohu v šíření běloruského vědomí a propagování národní ideje. A to vše nehledě na to, že předplatit si a číst „Naši Nivu“ se zakazovalo všem státním úředníkům a učitelům¹³.

Národně kulturní propaganda „Naši Nivy“ byla omezena nízkou úrovní gramotnosti běloruského obyvatelstva. Podle propočtů Pavla Tereškoviče tvořili v r. 1897 alfabetizovaní Bělorusové pravoslavné konfese pouze 11,18% a Bělorusové katolické konfese – 29,91% populace. Alfabetizace běloruských žen byla ještě nižší¹⁴. Ovšem při hodnocení situace ve vzdělání je důležité si zároveň uvědomit, že vzdělání na běloruských zemích bylo důležitou součástí politiky rusifikace. Právě proto bylo mezi zpravodaji „Naši Nivy“ jen nepatrné množství obyvatelů z východního Běloruska (12,1%). Svůj vzdělávací potenciál používali totiž pro integraci do sociálních institucí Ruského impéria a „našenivský“ program se jim zdál být příliš radikálním¹⁵.

Je možné, že vysoký stupeň tolerance „našenivského kruhu“ byl způsoben postupným šířením ještě jedné varianty národní ideologie mezi běloruskými elitami, jejíž vznik byl spojen s politickými aktivitami běloruských a litevských

⁷ Například *Наша Нива*, 1906 №№ 1, 7; 1914 № 7; 1908 № 17; 1914 № 20;

⁸ Захар Шыбека, *Нарыс гісторыі Беларусі. 1795-2002*, Мінск 2003, с. 160

⁹ Тамтэж, с. 8

¹⁰ Тамтэж, с. 30

¹¹ Тамтэж, с. 64

¹² *Наша Нива*. 1911. № 5

¹³ З.Шыбека, *Нарыс гісторыі Беларусі. 1795-2002*, с. 163

¹⁴ Павел Терешкович, *Этнічная історыя Беларусі XIX – пачала XX в.*, Мінск 2004, с. 172

¹⁵ Тамтэж, с. 178–179

Poláků. Právě v jejich prostředí byly v době revoluce r.1905-1907 vypracovány základy tak zvané „krajské ideologie“. Její tvůrci představovali tu část místní polské veřejnosti, která zachovávala tradice politické a kulturní samostatnosti Velkoknížectví Litevského. Cítili se jeho občany a pokládali za svou vlast Bělorusko-litevský kraj a ne Polsko. Je nutné zde uvést dva směry krajskosti – demokratické, u jehož základu stala osobnost Michala Romera (1880–1945) a konzervativně liberální, spojené s Romanem Skirmuntem (1868–1939).

Základem „krajskosti“ byla představa občanského národa. V souladu s touto představou každý, kdo se cítil jako občan Bělorusko-litevského kraje, patřil zároveň ke krajskému národu a byl „krajovcem“. Etnokulturní zvláštnosti a sociální stav měly podle krajovců druhotní povahu a nebyly kritériemi národní příslušnosti. V politickém ohledu požadovali autonomii Kraje se sejmem ve Vilnu a úplnou svobodu nacionálně kulturního rozvoje.

Kontakty mezi polskými „krajovci“ - demokrati a činiteli běloruského hnutí způsobovaly propagaci krajské ideje i mezi běloruskými politiky. Především se to týká bratrů Luckevičů. Právě Luckevičové byli iniciátory pro „období nacionalismů“ neobvyklého vydavatelského projektu – vydání běloruských každodenních novin v ruštině („Večernaja gazeta“ r.r. 1912–1915) a běloruského týdeníku v polštině („Kurjer krajowy“ r.r. 1913–1914)¹⁶. Informace o běloruských vydavatelích těchto novin byla před širokou veřejností utajována.

Obsah obou vydání plně odpovídal duchu krajské ideologie. Například na stránkách prvního čísla „Večernej gazety“ se tvrdilo: „U nás není v žádném případě možné vycházet ze zájmů pouze jedné národní skupiny. Za podmínek různosti národní skladby obyvatelstva je třeba stále počítat se zájmem Kraje jako celku. Pouze tehdy bude umožněn normální rozvoj každého etnika. Uvědomění si toho, že všichni jsme obyvatelé této země – občany Kraje je naším výchozím bodem při reprezentaci požadavků různých skupin obyvatelstva“. Stejně stanovisko zaujímal „Kurjer krajowy“. Oba tisky fakticky prosazovaly demokratickou variantu ideologie národa občanského typu.

Vytvořila se na první pohled paradoxní situace. Jedni a titíž lidé (bratři Luckevičové, V. Lastovský a jiní) rozvíjeli na stránkách „Naší Nivy“ běloruskou národní ideu v její etnokulturní variantě, ale prosazovali „krajskost“ jako ideologii národa občanského typu na stránkách vydání v ruštině a polštině. Paradox ovšem neexistoval. Běloruští politikové se docela pragmaticky stavěli ke krajské ideologii. Aktivně využívali koncepci společné historické vlasti, prosazovali

spolupráci a toleranci, zároveň ovšem úplně ignorovali ideu pospolitosti historických kořenů Bělorusů, Litevců a Poláků. Prosazující prvky krajské ideologie zůstávali BĚLORUSY. „Krajskost“ jim dovolovala rozšířit sociální a etnokulturní prostor ideje běloruské renesance a nastolit vztahy s vůdci jiných národních hnutí.

Konzervativně liberální varianta krajské ideje se zároveň stala jedním z teoretických základů rozvoje konzervativní varianty běloruské ideje. Důležitou úlohu v tom sehrál R. Skirmunt. Od většiny „krajovců“-konzervátorů se odlišoval liberalismem v otázkách politického života a snahou veřejně se distancovat od polskosti jako nacionálně politické kategorie.

Již v r. 1907 vystoupil R. Skirmunt s iniciativou vytvoření národnostního Krajovského svazu jako konzervativně liberální strany, ve které měla existovat autonomní běloruská politická organizace (spolu s polskou a litevskou). Vytvoření takové strany se nepovedlo, protože většina statkářů ze skupiny litevských a běloruských Poláků, jež podporovali iniciativu R. Skirmunta, chápali „krajskost“ spíše jako prostředek ochrany vlastních pozemků za podmínek rychlé radikalizace sociálních a zhoršení národnostních vztahů.

Názory R. Skirmunta a porevoluční liberalizace pozic bývalých socialistů spolu s jejich oddaností „krajskosti“ však způsobily nastolení vzájemných kontaktů. V historické literatuře se setkáváme s informacemi o jednáních mezi R. Skirmuntem a bratry Luckeviči, V. Ivanovskim a A. Vlasovym¹⁷. Byla dosáhuta dohoda, podle které byly přinejmenším finančně podpořeny kulturní iniciativy „Naše Nivy“.

Krajská idea pomohla Bělorusům nastolit vztahy s demokratickými prvky polského a litevského hnutí a překonat sociální rozpory ve vlastním hnutí. Zároveň krajská idea napomáhala v propagaci koncepcie autonomie Bělorusko-litevského kraje, což zase pak připravovalo vědomí „občanů Kraje“ na přijetí ideje státní nezávislosti. Transfer „krajskosti“ se odehrával díky legálnímu periodickému tisku a tajné činnosti vilenských zednářských spolků v letech 1911–1915 („Jedinstvo“, „Litva“, „Belarus“). Poslední se snažili působit na místní (a ruské!) politické a kulturní elity. Teritorium šíření „krajskosti“ se však omezoval pouze těmito elitami.

V r. 1913 byla vypracována ještě jedna varianta běloruské ideje, kterou A. Luckevič označil jako „klerikálně politická“¹⁸. Tato koncepce byla reprezen-

¹⁶ Алясь Смялянчук, *Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864 – люты 1917 г.*, Санкт-Пецярбург 2004, с. 267, 269

¹⁷ Oleg Łatyszczek, A. Zieba, Radziwiłłowa z Zawiszów in: *Polski słownik biograficzny*, t. 30, Warszawa-Kraków, s. 398-399

¹⁸ Anton Luckevič o běloruském obrození zač. 20. st. in: *Гістарычны альманах*, 1998, t. 1, с. 72

tována na stránkách týdeníku „Belarus“ (vydavatelé a redaktoři A. Byčkovský a B. Pačopka). V úvodním článku prvního čísla redakce prohlásila, že „bude stát na křesťansko-katolickém základě a bránit věci křesťanské a běloruské“¹⁹.

Noviny propagovaly rozvoj národního vědomí mezi běloruskými katolíky, nabádaly katolické duchovenstvo k používání běloruštiny během mše a orientovaly se na sociální harmonii a evoluční cestu vývoje společnosti. Právě o tom psal jejich redaktor B. Pačopka: „Skutečný Bělorus je ten, kdo říká: Jsem Bělorus, miluji svou vlast a svou mateřštinu a jak můžu pro ně pracuji.“²⁰. V jiném článku prokazoval Pačopka nutnost používání běloruštiny v kostelu a také vydávání náboženské literatury v tomto jazyce²¹. Redakce nabádala Bělorusy k aktivní tvůrčí práci, prosazovala ideu jednoty pravoslavných a katolíků a protestovala proti rusifikaci a polonizaci.

Vydání „Belarusa“ představovalo pokus sjednotit křesťansky demokratickou ideologii s běloruským hnutím a etnokulturní variantou běloruské ideje. V sociálně politickém kontextu pokračovaly noviny ve vypracování běloruské konzervativní myšlenky, což bylo reakcí na šíření socialismu. Pozdější politické a válečné události ovšem přerušily tuto práci.

Začátek I. Světové války změnil politickou situaci. V Rusku startovala aktivní propaganda „velkoruského“ patriotismu. Zároveň se omezovaly možnosti legální činnosti neruských organizací. Byla zavedena předběžná cenzura periodických tisků. V srpnu r. 1915 v předvečer obsazení Vilna německými vojenskými jednotkami byla zrušena „Naše Niva“. Následující válečné a politické události jmenovitě porážka Ruska na Východní frontě, německá okupace Polska a značné části Běloruska, Ukrajiny a Pobaltí a hlavně liberální politika německé vlády vzhledem ke kulturní činnosti neruských národů však způsobovala oživení běloruského hnutí a jeho politizaci.

Původně byla tato aktivizace spojena s krajskou idejí. V prosinci r. 1915 vznikla Dočasná rada Konfederace Velkoknížectví Litevského jako blok běloruských, litevských, polských a židovských politiků, kteří sympatizovali s idejí „krajskosti“. (Je důvod předpokládat, že jedním z hlavních iniciátorů tohoto „krajského projektu“ byl Ivan Luckevič²²). Rada prosazovala politické obrození bývalého Velkoknížectví na Bělorusko – litevském území a zároveň zaručovala rovná práva pro všechny národy. V únoru r. 1916 nabyla tato idea

své konkretizace. Za hlavní úkol se vyhlášovalo vytvoření nezávislého státu na bělorusko-litevských územích se sejmem ve Vilnu a se zárukou úplné národní rovnoprávnosti²³. Ovšem Dočasná radě se nepodařilo zachovat jednotu v podmínkách doby, kdy německé okupační úřady začaly uskutečňovat politiku „rozděluj a vládni“. Národnostní rozpory vedly k rozpadu rady.

Politická porážka „krajskosti“ ukázala Bělorusům, že nejkutečnější se stává právě cesta k vlastnímu státu. Příznačná je v tomto ohledu evoluce stanoviska nových běloruských novin „Homan“, jež začaly vycházet ve Vilnu v r. 1916 s povolením německých okupačních úřadů (redaktor V. Lastovský). V prvním čísle slibovala redakce navázat na tradice „Naší Nivy“ a napomáhat „sjednocení Bělorusů“ na národně kulturním základě. Zároveň noviny propagovaly „krajskost“ v podobě ideje spolupráce všech národů Kraje ve jménu budoucnosti společné vlasti. Přičemž se tato „krajskost“ směřovala s ryze socialisticou rétorikou²⁴. Později (od jara r. 1916) zastavuje „Homan“ propagaci „krajskosti“ a stále větší pozornost věnuje problémům běloruského jazyka a šíření národního vědomí, rozvoje vzdělání v běloruštině a jejího prosazování v náboženské sféře atd..

Programovou povahu měl článek V. Lastovského „Náš hřích“²⁵. Podle autora bylo hlavním neštěstím běloruských dějin to, že „pradědové naši sešli z tradičně národní cesty“ a nepředali následujícím generacím „běloruskou národně státní ideu“. V důsledku toho se Bělorusové rozštěpili podle třídního a náboženského principu („Bratr na brata zvedal meč a dlouhá století tak pokračovaly v nesmiřitelném zápasu mezi sebou...“). Za tento „hřích“ zaplatili Bělorusové draze („...zhořkla země naše od slz lidu a od prolité krve nejlepších synů Kraje, kteří ji prolévají za své ideály v pátrání po ztracené pravdě pradědů.“). Poprvé byla běloruská idea spojována s problémem státnosti a charakterizována jako idea národně státního sjednocení. V jiném článku Lastovský tvrdil, že šíření ideje sjednocení a chápání toho, že „všichni jsme bratři, synové jedné Matky země Běloruské“ je základem „národního vědomí“²⁶. Tento termín se často objevuje na stránkách „Homanu“.

Není náhodné, že v červnu r. 1916 šířili A. Luckevič a V. Lastovský na mezinárodní konferenci v Lausanne Memorandum, ve kterém obhajovali ideu demo-

¹⁹ *Bielarus*, 1913, č. 1

²⁰ Tamtéž, 1914, č. 7

²¹ Tamtéž, 1914, č. 7, 13; 1915, č. 23-24, č. 29-30

²² Tamtéž

²³ Алесь Смалянчук, *Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864 – люты 1917 г.*, с. 312–313.

²⁴ *Homan*, 1916 č. 6, 7

²⁵ W. Ł. [В. Lastовский], *Nasz hrech in Homan*, 1916 № 10

²⁶ Například, Iwan Mialezka, *Paznajmo swajo imia in Homan*, 1916 № 23

kratické běloruské republiky ve skladě federace se sousedními státy („Spojený státy Evropy“ od Pobaltí k Černému moři). V tomtéž Memorandu se tvrdilo, že idea „vyloučení Běloruska z celoruského organismu“ a návrat ztracené nezávislosti byly hlavními tématy v průběhu celého dvanáctiletého období evoluce běloruské politické myšlenky²⁷.

V létě r. 1917 se ve Vilnu zformovala ilegální organizace „Spojení nezávislosti a nerozdílnosti Běloruska“ pod vedením Lastovského. Za svůj politický úkol prohlásila sjednocení frontou rozříznutého Běloruska: „Pouze nezávislé Bělorusko může zabezpečit všechny naše požadavky“²⁸. Tak byla běloruská idea v jejím chápání činiteli vilenského centra doplněna koncepcí nezávislé státnosti. Je možné, že právě ona idea způsobila sjednocení různých směrů běloruského hnutí na Němci okupovaných územích. Na konci r. 1917 připravovali Běloruskou konferenci ve Vilnu bývalí socialisté v čele s knížetem Svatopluk-Mirským, baronem Schafnaglem a představiteli katolického a pravoslavného duchovenství. Možnosti transferu běloruské ideje byly ovšem za podmínek německé okupace omezené. Německé úřady povolovaly běloruskou kulturně osvětovou činnost (od září r. 1916 se začal „Homan“ vydávat v azbuce a latince), ale zakazovaly činnost politickou.

Zatímco běloruští politikové ve Vilnu věnovali stále více pozornosti problému státního sebeurčení, řídili se jejich menší kolegové ve značné míře především sociálními prioritami. Je pravdou, že se to neukázalo ihned. V březnu r. 1917 proběhlo v Minsku shromáždění běloruských stran a organizací, během kterého byla dosažena jednota všech směrů národního hnutí a bylo učiněno rozhodnutí o prosazování autonomie Běloruska ve skladbě federativního demokratického Ruska. Byl zvolen Běloruský národní výbor v jehož čele stál R. Skirmunt. Socialisté, kteří dostali většinu míst ve Výboru, vyjádřili s jeho kandidaturou souhlas. Ovšem velmi brzo tato jednota skončila. Její rozpad byl způsoben neúspěchem jednání o nezávislosti v Petrohradě a rychlou radikalizací politických nálad, jež byly doprovázeny narůstáním vlivu znovu vytvořeného Běloruského socialistického shromáždění.

Běloruské socialistické shromáždění se obrodilo na jaře r. 1917. Do čela minského předsednictva se postavil Arkadij Smolič. Smolič se zároveň stal redaktorem týdeníku „Hramada“, který se zase pokusil o spojení národní ideje s socialistickou doktrínou. Na rozdíl od „Naši Doli“ věnovala „Hramada“ mnohem větší pozornost kulturnímu prvku národní ideje, jmenovitě rozvoji bělo-

ruštiny²⁹. Budoucnost Běloruska si představovali socialisté v podobě autonomie nebo rozsáhlé místní samosprávy.

Socialisté s nelibostí přijali pokus R. Skurmunta o organizaci běloruské strany statkářů a o angažování představitelů bývalých magnátských rodů do politické činnosti³⁰. Konflikt se vyřešil v červenci během shromáždění běloruských organizací v Minsku. Běloruský národní výbor byl likvidován a místo něj byl vytvořena Centrální rada běloruských organizací, která se nacházela pod kontrolou socialistů. Zároveň byl během shromáždění schválen požadavek státně politické a národně kulturní autonomie Běloruska.

Na rozdíl od Vilna disponovali Bělorusové v Minsku na jaře a v létě r. 1917 širokými možnostmi pro propagandu a agitaci. Jediným omezením byly finance. Působit bylo ovšem nutné za podmínek tvrdé konkurence ze strany celoruských politických stran a židovských organizací. Mnohé z nich se stavěly nevraživě k běloruským požadavkům a prosazovaly ideu „nedělitelného Ruska“.

V běloruském národním hnutí začátku 20. st. se projevila pro většinu národů Střední a Východní Evropy příznačná zákonitost. Převládající variantou národní ideje byla varianta etnokulturní, kterou nejdůkladněji představovala a rozvíjela „Naše Niva“ a pak od jara r. 1916 i „Homan“. Klíčovým prvkem národní ideje se stávalo uvědomění si hodnoty vlastní kultury a především jazyka a formování dějinného vědomí jako představy o pospolitosti běloruského historického osudu.

Bělorusům se ovšem i tak nepodařilo vytvořit efektivní mechanismus transferu národní ideje. Na začátku 20. st. mohla na běloruském území odehrát takovou úlohu běloruská národní škola. Ovšem ruské úřady nedovolovaly vytvoření alternativního systému vzdělání v běloruském jazyce. Vytvoření sítě tajných škol však nebylo prioritou běloruského hnutí. Oficiální vzdělávací systém zachycoval nepatrnou část běloruského obyvatelstva a byl navíc proměněn v mocný nástroj rusifikace. Jiným tlumícím faktorem propagování etnokulturní varianty národní ideje byla nepřítomnost běloruštiny v katolickém kostele a v pravoslavném chrámu. Jazyk nezískal funkci *sacrum* a pro široké vrstvy běloruského vesnického obyvatelstva zůstával „jednoduchým“, „venkovským“ nářečím.

Je třeba uznat, že ruská politika vůči běloruskému národnímu hnutí byla úspěšnější, než vůči polskému či litevskému. Národní elity Bělorusů se ocitly ve stavu izolace, který se jim i tak nepodařilo s konečnou platností překonat. Dá se

²⁹ Громада, 1917 č. 2

³⁰ Вінцэнт Гандлеўскі, *3 беларускага палітычнага жыцця ў Менску ў 1917–1918 г.* in: Спадчына, Minsk 1997, № 5, c. 22

²⁷ Oddělení rukopisů a starých tisků CBAV Litvy. F21 – 276, a. 4

²⁸ Citace in: *Гісторыя Беларусі*, t. 4, c. 455

to velmi dobře pozorovat na příkladě revoluce z let 1905–1907, která se u Poláků a Litevců spíše podobala národně osvobozenkému povstání³¹. V Bělorusku se však odehrávala sociální revoluce s prvky národní renesance.

Pocitující slabost sociální základny národního hnutí usilovali běloruští politikové o překročení rámce etnokulturní varianty národní ideje. Pro sociální a národní mobilizaci obyvatelstva využívali možnosti občanské varianty národní ideologie („krajskosti“) a snažili se sjednotit běloruskou ideu s ideologií socialistickou, křesťanskou demokratickou a konzervativní. Ovšem tyto snahy se ukázaly jako neefektivní. Chyběl stát, který by mohl sjednotit všechny národnosti kraje v běloruský národ občanského typu. Většina katolického a pravoslavného duchovenstva byla vtažena do rusko-polského zápasu o běloruské území a představitelé proletariátu a buržoazie³², kteří se cítili Bělorusy neexistovali jako organizovaná politická síla. Koncepce sociálně politické rovnosti všech představitelů národa se v pojmání běloruských socialistů v okamžiku krize přeměnila v nástroj zápasu proti „sociálně cizím“ (R. Skirmuntovi a jiným). Idea samostatnosti územní (autonomní) nebo státní organizace národa se začala prosazovat relativně pozdě – fakticky teprve po únorové revoluci v Rusku.

Všechny tyto události ovlivnily osud Běloruské lidové republiky, vyhlášené v březnu r. 1918. Republice se nepodařilo dosáhnout mezinárodního uznání a z prohlášení o úmyslech se stát skutečným subjektem evropské politiky a práva. V důsledku toho se Běloruská lidová republika stala největším úspěchem a největší prohrou běloruského národního hnutí.

Resumé

V běloruském národním hnutí se na počátku 20.st. projevil zákonitost, která je charakteristická pro většinu národů Střední a Východní Evropy. Dominantní variantou národní ideje bývá varianta etnokulturní. Hlavními prvky národní ideje se stalo uvědomění si hodnoty vlastní kultury a především formování historické paměti jako představy o pospolitosti běloruského historického osudu.

³¹ Viz. například Stanisław Kalabiński, Feliks Tych Czwarte powstanie czy pierwsza rewolucja. Lata 1905–1907 na ziemiach polskich, Warszawa 1969; Michał Romer. Litwa. Studium odrodzenia narodu litewskiego, Lwów 1908

³² Jak poznamenal běloruský politik Jevsej Končej: „představitelé nižší sociální vrstvy za Skirmuntem nepřijdou a ve třídě vlastníků téměř nejsou lidé, kteří by se cítili Bělorusy“ (Гістарычны альманах, 1999, Том 2, с. 51)

Vůdci běloruského hnutí však nedokázali vytvořit efektivní mechanismus transferu národní ideje. Ruským úřadům se podařilo izolovat běloruské elity od většinového obyvatelstva. Pocitující slabost sociální základny národního hnutí usilovali běloruští politici o překročení rámce etnokulturní varianty národní ideje. Pro sociální a národní mobilizaci obyvatelstva využívali možnosti občanské varianty národní ideologie („krajskosti“) a snažili se sjednotit běloruskou ideu s ideologií socialistickou, křesťanskou demokratickou a konzervativní. Ovšem tyto snahy se ukázaly jako neefektivní. Všechny tyto události ve značné míře způsobily porážku běloruské národní státnosti (Běloruská Lidová republika) v březnu r. 1918 a odlišnost „běloruského modelu“ nacionalismu od jiných modelů střední a východní Evropy.